

Michał Wilczyński

Uniwersytet Łódzki / University of Lodz

 <https://orcid.org/0000-0003-2384-1163>

Mowy przedbitewne w armii rzymskiej w świetle cezariańskich *Commentarii*

Summary

Pre-battle exhortations in the Roman army in the light of the Caesarian *Commentarii*

Descriptions of pre-battle exhortations are frequent literary topos in ancient historiography. They can also be found in the works of Gaius Julius Caesar – *Commentarii de bello Gallico* and *Commentarii de bello civili*. The subject of the analysis in the following article is the issue of pre-battle speeches in the Roman army in the light of the aforementioned works. The author of the paper draws attention to such aspects of this issue as: frequency of occurrence of pre-battle speeches delivered by the Roman generals; the circumstances in which they occur; an audience (whether there were only officers or Caesar writes about speeches given to selected units or even to the entire army); the elements that Caesar and other Roman generals emphasized in their speeches; their approach to their own soldiers; the rhetorical devices they used; the effects of these speeches as well as reliability of Caesar's account. The article also attempts to answer the question whether the pre-battle speeches were a permanent part of pre-battle ceremonial in the Roman army in the late republic period. Particular attention was paid to Caesar's harangue in Vesontio before the battle with Ariovistus, the leader of the Germanic Suebi (*BG* I, 40–41), as well as to the comparison of Caesar's speeches with the orations of the Pompeians, delivered before the decisive clash of the civil war at Pharsalus (*BC* III, 85–87; 90). Moreover, the author considers the importance of the way of describing pre-battle speeches for the process of self-presentation that motivated the author of *Commentarii*.

Keywords: Gaius Julius Caesar, Roman military, pre-battle speeches, Roman historiography, Gallic War

Streszczenie

Opisy przedbitewnych ekshortacji są częstym toposem literackim w historiografii antycznej. Można je również odnaleźć w treści dzieł Gajusza Juliusza Cezara – *Commentarii de bello Gallico* oraz *Commentarii de bello civili*. Przedmiotem analizy w poniższym artykule jest zagadnienie mów przedbitewnych w armii rzymskiej w świetle wspomnianych dzieł. W swojej pracy autor zwraca uwagę na takie aspekty tegoż zagadnienia, jak: częstotliwość występowania opisów mów przedbitewnych wygłaszanych przez rzymskich wodzów; okoliczności, w których występują; grono słuchaczy (czy byli to tylko oficerowie, czy też Cezar pisze o przemowach do oddziałów wybranych lub wszystkich); elementy, na jakie Cezar i inni rzymscy wodzowie kładli nacisk w swoich przemowach; ich podejście do własnych żołnierzy; zabiegi retoryczne, jakimi się posługiwali; efekty tychże przemów; a także rzetelność przekazu Cezara. W artykule dokonana zostaje również próba udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy mowy przedbitewne stanowiły stały element ceremoniału przedbitewnego armii rzymskiej w okresie późnej republiki. Szczególna uwaga została zwrócona na przemowę Cezara w Wezonco przed starciem z Ariowistem, wodzem germańskich Swebów (*BG I*, 40–41), a także na porównanie mów Cezara z oracjami pompejańczyków, wygłoszonymi przed decydującym starciem wojny domowej pod Farsalos (*BC III*, 85–87; 90). Ponadto w artykule rozważono znaczenie sposobu opisywania mów przedbitewnych dla zabiegu autoprezentacji, który przyświecał autorowi *Commentarii*.

Słowa kluczowe: Gajusz Juliusz Cezar, wojskowość rzymska, mowy przedbitewne, historiografia rzymska, wojna galijska

Motywowanie żołnierzy i dbanie o ich dyscyplinę należało do podstawowych zadań dowódców wojskowych we wszystkich epokach historycznych. Jedną z metod zadbania o morale żołnierzy przed nadchodzącą bitwą mogło być wygłoszenie odpowiednio skonstruowanej przemowy. Jak poświadczają liczne przekazy historyków antycznych (np. Tukidydes, Ksenofont), przedbitewne ekshortacje były dość częstym procederem podczas konfliktów mających miejsce w epoce starożytnej, choć niektórzy badacze podważają wiarygodność opisów mów przedbitewnych, skłaniając się nawet ku tezie, iż były one jedynie wytworem fikcji literackiej¹. Niniejszy artykuł poświęcony został zagadnieniu mów przedbitewnych w armii rzymskiej w świetle dzieł Gajusza Juliusza Cezara,

¹ Na ten temat *vide*: M.H. Hansen, *The Battle Exhortation in Ancient Historiography. Fact or Fiction?*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte” 1993, Bd. XLII, H. II, s. 161–180. Tematykę mów przedbitewnych w historiografii antycznej porusza również m.in. J.C.I. Zoido, *The Battle Exhortation in Ancient Rhetoric*, „Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric” 2007, vol. XXV, No. 2, s. 141–158.

wybitnego rzymskiego wodza, żyjącego w I w. p.n.e. – *Commentarii de bello Gallico* oraz *Commentarii de bello civili*².

Dokonując analizy dzieł Cezara pod kątem tematyki mów przedbitewnych w armii rzymskiej, można wyodrębnić „mowy obozowe”, wypowiedane przez wodza (tj. samego Cezara, jednego z jego legatów, prowadzących działania pomocnicze lub też któregoś z przywódców stronnictwa optymatów) na przedbitewnej naradzie wojennej lub też na zgromadzeniu żołnierskim (*contio militum*), a także mowy przedbitewne *sensu stricto*, wygłaszane do żołnierzy ustawionych w szyku bitewnym. Ponadto w treści *Commentarii de bello civili* odnajdujemy również mowy Cezara, skierowane do żołnierzy przed rozpoczęciem kampanii italskiej oraz bałkańskiej. W niniejszym artykule przyjmuję szersze rozumienie analizowanego terminu, uznając, że mowy wypowiedane w obozie również odgrywały istotną rolę w mentalnym przygotowaniu żołnierzy do bitwy.

W dziełach Cezara można łącznie znaleźć około dwudziestu wzmianek o różnego rodzaju przedbitewnych przemowach wodzów rzymskich do swoich podwładnych, ale przeważnie mają one charakter bardzo lakoniczny, jak np. w przypadku opisu ostatnich chwil przed bitwą z Helwetami pod Bibrakte w 58 r. p.n.e., kiedy to Cezar, „dodawszy swoim otuchy (*cohortatus*), rozpoczął bitwę”³. Podobnie opisując działania prowadzone przez legata Kwintusa Tyturiusza Sabinusa przeciwko nadmorskim plemionom galijskim, Cezar ogranicza się do stwierdzenia, że „Sabinus, napełniwszy otuchą (*hortatus*) swoich ogarniętych bojowym zapalem żołnierzy, dał sygnał do bitwy”⁴. Pomimo tego, iż poza pewnymi wyjątkami opisy mów przedbitewnych odgrywają raczej marginalną rolę w narracji Cezara, można przypuszczać, że stanowiły one stały element ceremoniału przedbitewnego armii rzymskiej w okresie późnej republiki⁵. Wskazuje na to nie tylko częstotliwość, z jaką Cezar wspomina ich występowanie, ale również słowa samego wodza, który opisując

² Na temat osoby Cezara *vide m.in.*: A. Krawczuk, *Gajusz Juliusz Cezar*, Wrocław 1990; G. Walter, *Cezar*, przekł. D.M. Wilanowska, Warszawa 2006; A. Goldsworthy, *Cezar. Życie giganta*, przekł. K. Kuraszkiewicz, Warszawa 2018. O wskazanych dziełach *vide m.in.*: I. Lewandowski, *Historiografia rzymska*, Poznań 2007, s. 85–112; *The Cambridge Companion to the Writings of Julius Caesar*, eds L. Grillo, C.B. Krebs, Cambridge 2018.

³ *C. Iulii Caesaris Commentarii rerum gestarum*, vol. I (*Bellum Gallicum*), ed. W. Herring, Lipsiae 1987 [dalej: Caesar, *BG*], I, 25; Gajusz Juliusz Cezar, *Wojna gallicka*, [w:] *Corpus Caesarianum*, przekł. i oprac. E. Konik, W. Nowosielska, Wrocław 2006 [dalej: Cezar, *Wojna gallicka*], s. 66.

⁴ Caesar, *BG*, III, 19; Cezar, *Wojna gallicka*, s. 102.

⁵ *Vide*: A.K. Goldsworthy, *Armia rzymska na wojnie 100 p.n.e. – 200 n.e.*, przekł. Ł. Różycki, Oświęcim 2015, s. 128: „O ile jego armia nie została zaskoczona, rzymski wódz na pewno przemawiał do swoich wojsk”.

swoje działania tuż przed bitwą pod Farsalos w 48 r. p.n.e., stwierdza, że „zgodnie z żołnierskim obyczajem [...] zagrzewał wojsko do bitwy”⁶. Ponadto relacjonując feralną bitwę pod Atuataką, w której Eburonowie w pień wycięli 15 kohort, Cezar chwali postawę legata Lucjusza Aurunkulejusza Kotty, który „w nawoływaniu oraz zachęcaniu (*appellandis cohortandisque*) żołnierzy do walki zachowywał się jak dobry dowódca”⁷. Powyższe stwierdzenia pozwalają sądzić, że przemawianie do żołnierzy przed bitwą było jednym z obowiązków zarówno wodza naczelnego, jak i legatów. Warto w tym miejscu przytoczyć również uwagę poczynioną przez Christophera Ehrhardta, który zauważa, że Cezar, wyliczając swoje obowiązki wodza, które musiał wykonać w obliczu zaskoczenia jego armii przez Nerwiów nad rzeką Sabis w roku 57 p.n.e., wymienia – obok wystawienia czerwonej chorągwi i zadęcia w trąby w celu postawienia wojska w stan gotowości bojowej, odwołania żołnierzy od prac fortyfikacyjnych czy wreszcie wydania sygnału do ataku – także „dodanie żołnierzom otuchy (*milites cohortandi*)”⁸. Również, zdaniem tego badacza, użycie przez Cezara sformułowania *milites cohortandi* wskazuje na coś więcej niż zaledwie parę słów zachęty, skierowanych do żołnierzy.

Zdaniem Edwarda Ansona, na podstawie lektury cezariańskich *Commentarii* można odnieść pozorne wrażenie, że Cezar przemawiał do dziesiątków tysięcy żołnierzy ustawionych w szyku bitewnym, jednakże przeprowadzenie głębszej analizy źródłowej wskazuje na to, że w swoich dziełach stara się on jedynie podsumować przemowy, które wygłaszał do swoich żołnierzy⁹. Warto także zauważyć, że z pewnych fragmentów dzieł Cezara *explicite* wynika, że przemawiał on do oddziałów swojej armii z osobna – w opisie oblężenia Awarykum w roku 52 p.n.e. czytamy, że „Cezar podczas robót oblężniczych zwracał się do poszczególnych legionów”¹⁰, a przed wspomnianą wcześniej bitwą z Nerwiami zdobywca Galii „śpieszył ze słowami otuchy dla żołnierzy (*cohortandos milites*) wszędzie tam, gdzie ich tylko przypadkiem napotkał, aż trafił na dziesiąty legion”, do którego żołnierzy wygłosił oddzielną przemowę¹¹.

⁶ C. Iulius Caesar, *Commentarii*, vol. II (*Bellum Civile*), ed. A. Klotz, Berolini et Novi Eboraci 2009, Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, 1125 [dalej: Caesar, *BC*], III, 90: „cum militari more ad pugnam cohortaretur”; Gajusz Juliusz Cezar, *Wojna domowa*, [w:] *Corpus Caesarianum...* [dalej: Cezar, *Wojna domowa*], s. 340.

⁷ Caesar, *BG*, V, 33; Cezar, *Wojna gallicka*, s. 136–137.

⁸ C.T.H.R. Ehrhardt, *Speeches before Battle?*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte” 1995, Bd. XLIV, H. I, s. 121; Caesar, *BG*, II, 20; Cezar, *Wojna gallicka*, s. 88.

⁹ E. Anson, *The General's Pre-Battle Exhortation in Graeco-Roman Warfare*, „Greece and Rome” 2010, vol. LVII, issue 2, s. 315.

¹⁰ Caesar, *BG*, VII, 17; Cezar, *Wojna gallicka*, s. 178.

¹¹ Caesar, *BG*, II, 21; Cezar, *Wojna gallicka*, s. 89.

Przechodząc do kwestii metod, którymi posługiwał się Cezar, konstruuąc przemowy do wojska, warto zauważyć, że budował on zaufanie wśród żołnierzy poprzez wyjaśnianie im motywów swoich działań – zarówno od strony militarnej, jak np. przed szturmem na Gomfy w Tesalii, kiedy to tłumaczył żołnierzom konieczność szybkiego zdobycia tego miasta w celu rozwiązania problemów z zaopatrzeniem oraz zastraszenia innych miast greckich przed ewentualnym oporem wobec cezarian¹² – jak i od strony politycznej, próbując przekonać swoich podwładnych, że został zmuszony do wszczęcia wojny domowej na skutek niegodziwości, których doznał od optymatów¹³. Stałym elementem przemów przytaczanych przez Cezara jest odwoływanie się do cnót rzymskich – przede wszystkim *virtus*. Wodzowie domagali się od żołnierzy odwagi i waleczności, przypominając im wcześniej odniesione zwycięstwa¹⁴. Przed decydującym dniem zmagania rzymsko-galijskich pod Alezją Cezar zwracał swoim żołnierzom uwagę, „że od tego właśnie dnia i godziny zależy owoc wszystkich dotychczasowych walk”¹⁵, co zapewne miało wzmacniać ich determinację w walce poprzez danie im nadziei na rychły koniec ich trudów.

Co ciekawe, w dziełach Cezara odnajdziemy przykład tego, że mowa przedbitewna mogła stanowić również element fortelu wojennego. Prowadzący działania przeciwko Trewerom w roku 53 p.n.e. Tytus Labienus, dowiedziawszy się o tym, że jego nieprzyjaciele rozłożyli się obozem i czekali na posiłki maszerujące z Germanii, chciał rozbić Trewerów, zanim połączą oni siły z sojusznikami, jednakże fakt, że obozowali nad „trudną do przeprawy rzeką o urwistych brzegach” (prawd. Semois), utrudniał przeprowadzenie ataku¹⁶. Dlatego też legat wymyślił podstęp, który miał skłonić Trewerów do nierozważnego ataku na rzymskie oddziały. Podczas narady wojennej Labienus celowo wypowiedział się z obawą na temat nadciągających oddziałów germańskich, zapowiadając wycofanie się w trosce o bezpieczeństwo swoje i swoich żołnierzy. Mowę ową wódz ten wygłosił na tyle głośno, żeby mogli go usłyszeć również żołnierze, a w szczególności Galowie z oddziałów posiłkowych, którzy w jego zamiśle mieli przekazać te słowa Trewerom, co też uczynili. Jak zatem widać, słowa wygłoszone przez legata na naradzie wojennej miały przekonać przeciwnika o słabości armii rzymskiej oraz tchórzostwie jej wodza, co też okazało się zabiegiem w pełni udanym, gdyż widząc odwrót Rzymian, Trewerowie zrezygnowali z czekania na Germanów i postanowili samodzielnie zaatakować wroga. Labienus kontynuował odwrót do momentu, gdy całość sił Trewerów przekroczyła

¹² Caesar, *BC*, III, 80.

¹³ Caesar, *BC*, I, 7.

¹⁴ Caesar, *BC*, II, 21; VII, 62.

¹⁵ Caesar, *BG*, VII, 86; Cezar, *Wojna gallicka*, s. 199.

¹⁶ Caesar, *BG*, VI, 7; Cezar, *Wojna gallicka*, s. 157.

rzekę, wtedy go wstrzymał i wygłosił do swoich żołnierzy mowę, w której zachęcał ich do walki następującymi słowami:

Żołnierze! Macie teraz sposobność, której wyczekiwaliście: nieprzyjaciel w miejscu dla niego niedogodnym i do walki nieodpowiednim jest w waszych rękach; okażcie nam, dowódcom, taką samą odwagę, jaką tak często okazywaliście naczelnemu wodzowi, i niech wam się zdaje, że on jest tutaj obecny i patrzy jak walczyacie¹⁷.

Warto zauważyć, że swój plan Labienus wyjawiał jedynie trybunom wojskowym i centurionom pierwszej rangi, z tego względu mowa wygłoszona przed bitwą z Trewerami miała odbudować morale żołnierzy, z pewnością w znacznym stopniu nadszarpnięte jego wcześniejszą, pełną niewiary w sukces wypowiedzią, a także niespodziewaną decyzją o odwołaniu, dlatego też legat przekonywał ich, że udało mu się wywabić przeciwnika z dogodnych do obrony pozycji. Ponadto odwoływał się do autorytetu naczelnego wodza, co też mogło świadczyć o zaufaniu i szacunku, a także pewnym przestraszeniu odczuwanym przez żołnierzy względem Cezara.

Jak czytamy w I księdze *Wojny galijskiej*, gdy w roku 58 p.n.e. armia rzymska dowodzona przez Cezara, który podjął działania wymierzone przeciwko wodzowi germańskich Swebów, Ariowistowi, dotarła do Wezonco na ziemiach Sekwanów, rzymscy żołnierze mieli wypytywać miejscowych na temat Germanów, w odpowiedzi otrzymując opowieści na temat ogromnego wzrostu, odwagi oraz skuteczności bojowej tychże¹⁸. Cezar relacjonuje, że te niepokojące informacje o nieznanym przeciwniku miały doprowadzić do drastycznego spadku morale zarówno wśród jego żołnierzy, jak i oficerów, spośród których niektórzy mieli ponoć nawet prosić wodza o udzielenie zgody na wyjazd, inni zaś, zdaniem Cezara również powodowani strachem, zwracali uwagę na niedogodności terenowe na trasie przemarszu oraz możliwość wystąpienia problemów z zaopatrzeniem. W obliczu groźby całkowitego rozkładu morale, a w konsekwencji może i wzniesienia buntu przez podwładnych Cezar miał zwołać zgromadzenie żołnierskie, na które wezwał również wszystkich centurionów. Swoją przemowę rozpoczął od zgromienia oficerów za kwestionowanie jego kompetencji dowódczych, w dalszej kolejności zaś przypomniał żołnierzom zwycięstwa nad germańskimi Cymbami i Teutonami, odniesione przed niemal pół wiekiem przez konsula Gajusza Mariusza. Cezar stwierdził również, że skuteczny opór przeciw Germanom stawiać mieli Helweci, nad którymi przecież niedawno Rzymianie odnieśli zwycięstwo. Kolejnym argumentem kwestionującym skuteczność bojową Germanów był zdaniem Cezara fakt, że zwycięstwo nad plemionami

¹⁷ Caesar, *BG*, VI, 8; Cezar, *Wojna gallicka*, s. 157–158.

¹⁸ Caesar, *BG*, I, 39.

galijskimi w bitwie pod Magetobrygą odnieśli oni wyłącznie dzięki fortelowi. Dalej prokonsul zapewnił swoich podwładnych, że sprzymierzone z Rzymem plemiona galijskie wkrótce dostarczą zboże jego armii, a także przekonywał ich, że nie obawia się buntu ze względu na swoją uczciwość i szczęście wojenne. Na koniec swej przemowy Cezar zakomunikował żołnierzom, że postanowił przyspieszyć wymarsz w celu jak najszybszej weryfikacji tego, czy większe znaczenie ma dla nich „poczucie godności i obowiązku czy tchórzostwo”, gdyby nie chcieli zaś z nim wyruszyć, wyraził gotowość wymarszu z samym tylko legionem dziesiątym, któremu najbardziej ufali¹⁹. Mowa Cezara miała wywołać piorunujący efekt, odmienić nastroje wojska i wywołać wśród legionistów zapał i żądę walki²⁰. Trybuni wojskowi dziesiątego legionu złożyć mieli Cezarowi podziękowania za wysoką ocenę wartości bojowej ich jednostki, a przedstawicielstwa pozostałych legionów zapewnić wodza o tym, że nigdy się nie wahały i nie kwestionowały jego rozkazów. W świetle powyższej relacji można zauważyć, że Cezar starał się podnieść morale swoich żołnierzy przede wszystkim poprzez podważenie wartości bojowej rzekomo niezwycięzonego przeciwnika, a także poprzez próbę zawstydzenia żołnierzy i oficerów ich domniemanym tchórzostwem. Jak zauważa Michał Norbert Faszczka, niewątpliwie udanym zabiegiem psychologicznym było odwołanie się do rywalizacji pomiędzy legionami, gdyż wysławiając dziesiąty legion, Cezar nie tylko zdobywał wdzięczność żołnierzy, ale równocześnie motywował pozostałe jednostki do tego, aby nie wyszły na tchórzy w oczach kompanów z innych legionów²¹. Natomiast niewątpliwie kontrowersyjnym zabiegiem musiała być publiczna krytyka oficerów, ponieważ mogła ona zbyt mocno nadzarpać ich autorytet wśród żołnierzy²². Jak się wydaje, spośród wszystkich ekshortacji opisywanych przez Cezara, treść powyższej mowy została w największym stopniu zmanipulowana, na co wpływ mogły mieć kontrowersje, jakie prawdopodobnie wzbudziła w kręgach rzymskich elit politycznych kampania wszczęta przez prokonsula przeciwko Swebom²³. Cezar w I księdze swojego dzieła poświęconego podbojowi Galii konsekwentnie stara się zaprzeczyć nielegalności swoich działań zbrojnych podjętych przeciwko Ariowistowi, choć w rzeczywistości przekroczył on swoje uprawnienia²⁴. Również relacjonując swoją mowę wygłoszoną w Wezoncjio, milczy on na temat zastrzeżeń co do legalności podjętych działań,

¹⁹ Caesar, *BG*, I, 40; Cezar, *Wojna gallicka*, s. 71.

²⁰ Caesar, *BG*, I, 41.

²¹ M.N. Faszczka, *Kampania Cezara przeciwko Ariowistowi (58 r. przed Chr.)*, Oświęcim 2015, s. 100.

²² *Ibidem*, s. 99.

²³ *Ibidem*, s. 98.

²⁴ O wypowiedzeniu wojny decydowały komicja centurialne, z wyjątkiem działań prowadzonych przeciwko „wrogom rodzaju ludzkiego” (piraci, zbuntowani niewolnicy itd.), a także

zgłaszanych przez członków kadry dowódczej (którzy chcieli uniknąć odpowiedzialności w przypadku porażki), o których wspomina Kasjusz Dion²⁵. Natomiast zarzuty co do braku odpowiedniego rozpoznania terenu oraz problemów z zaopatrzeniem stara się Cezar przedstawić jako wymówki swoich podwładnych, które miały usprawiedliwić ich tchórzostwo. Biorąc pod uwagę powyższe kwestie, należy stwierdzić, że w rzeczywistości Cezar nie skrytykował tak ostro swoich oficerów, albo też nie zganił ich on przed obliczem zgromadzenia żołnierskiego²⁶, treść przemowy została zaś zrekonstruowana przez Cezara piszącego *Commentarii* w taki sposób, aby postawić podległych mu oficerów w niekorzystnym świetle, co miało być zemstą za sprzeciw wyrażony w trakcie kampanii²⁷.

Kolejny fragment cezariańskich *Commentarii*, w którym autor szczegółowo przytacza treść mów przedbitewnych, dotyczy wydarzeń dziejących się przed bitwą pod Farsalos, będącą decydującym starciem wojny toczonej z Gnejuszem Pompejuszem. W dniach poprzedzających tę bitwę Cezar unikał starcia z armią optymatów, mającą dwukrotną przewagę liczebną nad jego siłami, poprzez ciągłe zmiany miejsca obozowania, jednakże nad ranem 9 sierpnia 48 r. p.n.e., widząc możliwość stoczenia boju w dogodnych dla niego warunkach terenowych, zdecydował się na wydanie przeciwnikowi bitwy. Zanim armia popularów wyruszyła na pole bitwy, Cezar miał wypowiedzieć w bramie obozowej następujące słowa: „W obecnej chwili musimy poniechać wymarszu i pomyśleć o bitwie, której zawsze pragnęliśmy. Bądźmy całym sercem gotowi do walki: niełatwo znajdziemy później taką sposobność”²⁸. Swą krótką, prostą i pozbawioną figur retorycznych mowę Cezar zestawia z występującymi w tekście bezpośrednio po niej oracjami pompejańczyków. Jak podaje, na naradzie wojennej optymatów zwołanej w dniu poprzedzającym bitwę Pompejusz miał buńczucznie zapowiedzieć, że „wojsko Cezara zostanie rozproszone, zanim jeszcze obydwaj szyki zetną się ze sobą”²⁹. Jak argumentował przywódca optymatów, o łatwym zwycięstwie miał przesądzić jego plan bitewny, zakładający wykorzystanie zdecydowanej przewagi liczebnej w konnicy poprzez zgrupowanie jej na lewym skrzydle

podjętych w odpowiedzi na zewnętrzną agresję. Na temat bezprawności działań Cezara *vide*: M.N. Faszczka, *op. cit.*, s. 31–33.

²⁵ Dionis Cassii Cocceiani, *Historia Romana*, ed. L. Dindorf, vol. I, Lipsiae 1863 [dalej: Cocceianus, *HR*], XXXVIII, 35.

²⁶ Taką wersję przedstawia też Kasjusz Dion. *Vide*: Cocceianus, *HR*, XXXVIII, 35; Kasjusz Dion Kokcejjan, *Historia rzymska*, t. I, przekł. W. Madyda, Wrocław–Warszawa–Kra-ków 1967, s. 165: „zebrał więc swoich zastępców i niższych rangą dowódców i przemówił do nich”.

²⁷ M.N. Faszczka, *op. cit.*, s. 99.

²⁸ Caesar, *BC*, III, 85; Cezar, *Wojna domowa*, s. 338.

²⁹ Caesar, *BC*, III, 86; Cezar, *Wojna domowa*, s. 338.

pompejańskiej armii i rozbicie przez nią prawego skrzydła wojsk Cezara, co umożliwiłoby wyjście na tyły pozostałych oddziałów popularów. Pompejusz miał stwierdzić z retoryczną przesadą, że bitwa zostanie rozstrzygnięta, zanim jego legionieści „zdołaliby wyrzucić chociaż jeden pocisk na nieprzyjaciela”³⁰, a tym samym wojna zostałaby zakończona niemal bez strat. Przemowę swą lider optymatów zakończył wezwaniem podwładnych do wykazania się męstwem i potwierdzenia znakomitego zdania, jakie o nich miał. Zaraz po Pompejuszu głos miał zabrać Tytus Labienus, który chwalił plan bitewny Pompejusza, a także lekceważąco wypowiedział się na temat wartości bojowej wojsk Cezara, wyolbrzymiając straty poniesione przez nie w ostatnich kampaniach³¹. Cezar dalej przytacza również swoją przemowę wygłoszoną tuż przed samą bitwą, w której przypomniał swoim ludziom dobrodziejstwa, jakich od niego doznali, szczególną uwagę miał zaś poświęcić próbom przekonania ich, że nie jest odpowiedzialny za rozlew rzymskiej krwi, czego dowodziłyby jego liczne próby podjęcia rokowań z optymatami. Mowę swą Cezar konkluduje zapewnieniem, że nigdy nie miał zamiaru doprowadzać do niepotrzebnego rozlewu żołnierskiej krwi, a także iż „nie chciał [...] pozbawić Rzeczypospolitej któregośkolwiek z obydwu wojsk”³². Jak wynika z przytoczonych fragmentów dzieła Cezara, tworzy on wyraźny kontrast pomiędzy swoimi przemowami a mowami optymatów, o czym świadczy choćby fakt, że zwraca się on bezpośrednio do ogółu swoich wojsk, a jego przeciwnicy jedynie do oficerów. Ponadto Cezar zachowuje powściągliwość co do wyniku bitwy, Pompejusz przekonuje zaś podwładnych, że ich zwycięstwo jest pewne, a nawet, że uda im się osiągnąć je niemal bez strat. Jak się wydaje, taka postawa wodza optymatów mogła mieć negatywny wpływ na morale jego podwładnych, gdyż w żaden sposób nie przygotował ich na niepowodzenia podczas bitwy.

Warto w tym miejscu zauważyć, iż mowa, którą Cezar wygłosił do żołnierzy opuszczających obóz, to jedyny *passus* jego *Commentarii*, w którym przytacza on swoją wypowiedź w mowie niezależnej (*oratio recta*). Zdaniem Ernsta Davida Kollmanna użycie przez Cezara pierwszej osoby liczby mnogiej miało stworzyć wrażenie istnienia jedności pomiędzy wodzem a jego żołnierzami³³.

W świetle niniejszych rozważań należy również stwierdzić, że mowy przedbitewne w dziełach Cezara stanowią niewątpliwie element zabiegu autoprezentacji. Cezar stara się przedstawić samego siebie jako wzorowego wodza, który cieszy się

³⁰ Caesar, *BC*, III, 86; Cezar, *Wojna domowa*, s. 338.

³¹ Caesar, *BC*, III, 87.

³² Caesar, *BC*, III, 90; Cezar, *Wojna domowa*, s. 340.

³³ Opinię E.D. Kollmanna podaję za: J.G. Nordling, *Caesar's Pre-Battle Speech at Pharsalus (B.C. 3.85.4): Ridiculum Acri Fortius... Secat Res*, „The Classical Journal” 2005/2006, vol. CI, No. 2, s. 185.

zaufaniem swoich podwładnych i potrafi natchnąć ich do boju, a nawet w skrajnych przypadkach jest w stanie zapobiec załamaniu się morale swoich żołnierzy (*vide* mowa na zgromadzeniu żołnierskim w Wezoncjo). Kompetencji Cezara w zakresie sztuki wojennej ma również dowodzić fakt, że jest on w stanie przewidzieć to, że dane starcie będzie kluczowe dla losów wojny, tak jak ma to miejsce w przypadku jego przemowy przed ostatnim dniem walk rzymsko-galijskich pod Alezją³⁴. O znaczeniu Cezara ma również świadczyć fakt, iż niejednokrotnie na jego autorytet powołują się w swoich mowach legaci prowadzący działania pomocnicze – tak jak w przypadku przemów Tytusa Labienusa przed bitwą z Trewerami³⁵ oraz przed starciem z Paryzjami³⁶. Oczywiście, można zastanawiać się, czy Labienus faktycznie przywoływał w swych mowach nieobecnego Cezara, czy też jest to zabieg retoryczny autora *Commentarii*, który stara się wzbudzić w czytelniku wrażenie, iż sama jego obecność (a nawet powołanie się na jego autorytet) stanowiła ogromne natchnienie dla żołnierzy. Natomiast w przypadku mów przedbitewnych opisanych przez Cezara w *Commentarii de bello civili* należy zauważyć, że przywódca stronnictwa popularów zawiera w nich argumenty, które w jego zamyśle mają legitymizować działania wojenne prowadzone przeciwko optymatom. Szczegółowy wywód Cezara, argumentujący wszczęcie przez niego wojny domowej, zawiera jego mowa wygłoszona do żołnierzy XIII legionu przed rozpoczęciem kampanii włoskiej. Cezar miał w niej przypomnieć swym podwładnym wszelkie krzywdy, których doznał ze strony optymatów, w szczególności uwypuklając złamanie przez nich prawa weta, przysługującego trybunom ludowym³⁷. Zarówno w przypadku tej oracji, jak i analizowanej wcześniej mowy wygłoszonej przez Cezara przed bitwą pod Farsalos, wyraźnie widać, że zamiarem przywódcy popularów było wykreowanie w oczach czytelników własnego obrazu jako pokrzywdzonego przez przeciwników politycznych i niejako zmuszonego do wszczęcia wojny domowej. Cezar miał być zarazem niechętny wobec rozlewu rzymskiej krwi, czego dowodziłyby wspomniane przez niego próby nawiązania rozmów pokojowych oraz deklarowanie gotowości do przebaczenia Pompejuszowi. Rzecz jasna, cel polityczny, który przyświecał Cezarowi przy pisaniu *Commentarii*, pozwala podawać w wątpliwość treść przemów wygłaszanych przed bitwami wojny domowej, jednakże należy pamiętać, że prowadząc działania przeciwko optymatom, Cezar musiał przekonać swych żołnierzy

³⁴ S. Adema, *Encouraging Troops, Persuading Narratees: Pre-Battle Exhortations in Caesar's Bellum Gallicum as a Narrative Device*, [w:] *The Art of History. Literary Perspectives on Greek and Roman Historiography*, eds V. Liotsakis, S.T. Farrington, Berlin–Boston 2016, s. 236.

³⁵ Caesar, *BG*, VI, 8.

³⁶ Caesar, *BG*, VII, 62.

³⁷ Caesar, *BC*, I, 7.

co do słuszności swoich racji, gdyż w przeciwnym wypadku mogli być nieskłonni do walki przeciwko współobywatelom³⁸. Jeśli zaś chodzi o mowy wygłoszone przez pompejańczyków przed bitwą pod Farsalos, to Cezar przedstawił je niewątpliwie w taki sposób, aby rzymski czytelnik przypisał im pychę (*superbia*).

Konkludując powyższe rozważania, można stwierdzić, że w świetle dzieł Cezara mowy wygłaszane przez wodza stanowiły rutynowy element ceremoniału przedbitewnego armii rzymskiej w schyłkowym okresie republiki, jednakże fakt, że poza nielicznymi wyjątkami autor poświęca im niewiele uwagi, wskazuje na to, iż były one zazwyczaj raczej proste w formie i niezbyt długie, gdyż, jak się wydaje, ważniejszym od ich treści było samo nawiązanie przez wodza bezpośredniej relacji z żołnierzami i pokazanie im pewności siebie w celu natchnienia ich do boju. Opisy przedbitewnych ekshortacji w cezariańskich *Commentariis* odgrywają ponadto rolę w strukturze narracyjnej tych dzieł, stanowiąc element zabiegu autoprezentacji Cezara.

Bibliografia (Bibliography)

Źródła drukowane

- C. Iulii Caesaris *Commentarii rerum gestarum*, vol. I (*Bellum Gallicum*), ed. W. Herring, Lipsiae 1987.
- C. Iulius Caesar, *Commentarii*, vol. II (*Bellum Civile*), ed. A. Klotz, Berolini et Novi Eboraci 2009, Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, 1125.
- Gajusz Juliusz Cezar, *Wojna domowa*, [w:] *Corpus Caesarianum*, przekł. i oprac. E. Konik, W. Nowosielska, Wrocław 2006, s. 235–368.
- Gajusz Juliusz Cezar, *Wojna gallicka*, [w:] *Corpus Caesarianum*, przekł. i oprac. E. Konik, W. Nowosielska, Wrocław 2006, s. 59–234.
- Dionis Cassii Cocceiani, *Historia Romana*, ed. L. Dindorf, vol. I, Lipsiae 1863.
- Kasjusz Dion Kokcejan, *Historia rzymska*, t. I, przekł. W. Madyda, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.

Opracowania

- Adema S., *Encouraging Troops, Persuading Narratees: Pre-Battle Exhortations in Caesar's Bellum Gallicum as a Narrative Device*, [w:] *The Art of History. Literary Perspectives*

³⁸ Zwłaszcza, że po przeciwnych stronach walczyli nieraz krewni i znajomi. *Vide*: Caesar, *BC*, I, 74, gdzie Cezar opisuje, jak podczas kampanii hiszpańskiej żołnierze Afraniusza podejmują rozmowy z pobratymcami w obozie Cezara.

- on Greek and Roman Historiography*, eds V. Liotsakis, S.T. Farrington, Berlin–Boston 2016, s. 219–239.
- Anson E., *The General's Pre-Battle Exhortation in Graeco-Roman Warfare*, „Greece and Rome” 2010, vol. LVII, issue 2, s. 304–318.
- Ehrhardt C.T.H.R., *Speeches before Battle?*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte” 1995, Bd. XLIV, H. I, s. 120–121.
- Faszczka M.N., *Kampania Cezara przeciwko Ariowistowi (58 r. przed Chr.)*, Oświęcim 2015.
- Goldsworthy A., *Armia rzymska na wojnie 100 p.n.e. – 200 n.e.*, przekł. Ł. Różycki, Oświęcim 2015.
- Goldsworthy A., *Cezar. Życie giganta*, przekł. K. Kuraszkiewicz, Warszawa 2018.
- Hansen M.H., *The Battle Exhortation in Ancient Historiography. Fact or Fiction?*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte” 1993, Bd. XLII, H. II, s. 161–180.
- Krawczuk A., *Gajusz Juliusz Cezar*, Wrocław 1990.
- Lewandowski I., *Historiografia rzymska*, Poznań 2007.
- Nordling J.G., *Caesar's Pre-Battle Speech at Pharsalus (B.C. 3.85.4): Ridiculum Acri Fortius... Secat Res*, „The Classical Journal” 2005/2006, vol. CI, No. 2, s. 183–189.
- The Cambridge Companion to the Writings of Julius Caesar*, eds L. Grillo, C.B. Krebs, Cambridge 2018.
- Walter G., *Cezar*, przekł. D.M. Wilanowska, Warszawa 2006.
- Zoido J.C.I., *The Battle Exhortation in Ancient Rhetoric*, „Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric” 2007, vol. XXV, No. 2, s. 141–158.
-

Notka o autorze

Mgr Michał Wilczyński – absolwent historii na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego.

Zainteresowania naukowe: wojskowość starożytna.

michal.wilczynski@edu.uni.lodz.pl